

Marcin Szerle

(Muzeum Emigracji w Gdyni)

Konieczność a przymus. Zagadnienia migracyjne w założeniach ekspozycji stałej Muzeum Emigracji w Gdyni

W 2007 roku na forum gdyńskiego samorządu pojawiła się idea podjęcia w całościowy sposób ogólnopolskiego tematu emigracji poprzez stworzenie właściwej instytucji do tego zadania. Projekt był efektem wcześniejszych inicjatyw, mających na celu ukazanie roli Polonii w najnowszej historii Polski, jak również pokłosiem nawiązanych przez miasto kontaktów z jej przedstawicielami. Warto nadmienić, że spośród 11 osób, którym w suwerennej Polsce Rada Miasta Gdyni przyznała honorowe obywatelstwo, dwie – Jan Nowak-Jeziorański, wyróżniony w 1995 roku, i Ryszard Kaczorowski, doceniony w 1999 roku – są uznawane za wybitne postaci emigracyjne. Również w 1999 roku na nabrzeżu przy Dworcu Morskim upamiętniono tablicą wyjazd z Gdyni i późniejszą emigrację znanego pisarza Witolda Gombrowicza, *notabene* – patrona gdyńskiego Teatru Miejskiego od 2000 roku. Jednym z atutów Gdyni w realizacji tak ambitnego celu, jakim jest skupienie emigracyjnych wątków z dziejów Państwa Polskiego, stał się zachowany, historyczny gmach Dworca Morskiego, miejsce niezliczonych rozstań Polaków z Ojczyzną na przestrzeni kilkudziesięciu lat.

Powołanie placówki szybko znalazło się w *Strategii Rozwoju Turystyki Miasta Gdyni*. Urząd Miasta i Port, wsparci ekspertami z zewnątrz, rozpoczęli analizy dotyczące rewitalizacji Dworca Morskiego. Równocześnie w dokumencie zebrano ogólne uwagi na temat możliwości ekspozycyjnych budynku i samej wystawy¹. O ekspozycji stałej myślano zatem jeszcze przed przymiarkami do struktury muzeum. Natomiast pierwszym dokumentem oficjalnie sygnalizującym wolę

---

¹ Polska Agencja Rozwoju Turystyki SA, *Strategia Rozwoju Turystyki Miasta Gdyni wraz z programem rozwoju produktów turystycznych, cz. II Strategiczno-produktowa*, w zbiorach Urzędu Miasta Gdyni, Warszawa–Gdynia, 2007, s. 72–73.

powstania Muzeum Emigracji był List Intencyjny, podpisany w dniu 24 czerwca 2010 roku przez Prezydenta Miasta Gdyni, Wojciecha Szczurka, i prezesa Zarządu Morskiego Portu Gdynia SA, Janusza Jarosińskiego. Jego treść zapowiada rozpoczęcie wspólnych działań na rzecz projektu o randze narodowej – utworzenia „instytucji naukowej i edukacyjnej, zajmującej się historycznymi procesami polskiego wychodźstwa”². Podczas uroczystości na fasadzie zabytkowego Dworca Morskiego, docelowej siedziby Muzeum pozostającej własnością Portu, uroczyście odsłonięto tabliczkę z tekstem: „Tu powstanie/ Muzeum Emigracji/ Gdynia, ul. Polska 1”³.

Tym samym pojawiła się realna możliwość ożywienia tej części Śródmieścia Gdyni, która od likwidacji połączeń transatlantyckich realizowanych przez ts/s „Stefan Batory” w 1988 roku przeżywa jedynie sezonowy wzrost zainteresowania, związany z wizytami statków pasażerskich. Podejmowane przez kilka lat próby inicjatyw artystycznych: I i II Międzynarodowe Biennale Sztuki „Energia Wody” (2003 r., 2005 r.), pierwsza edycja festiwalu „Gdynia Design Days” (2008 r.) oraz ekspozycje historyczne Muzeum Miasta Gdyni (2005 r., 2006 r.), wykazały ogromny potencjał budynku Dworca Morskiego oraz szerzej – terenów przyportowych. Nie może być inaczej również wobec wspomnianych wizyt wycieczkowców. Słuszność dobrej oceny miejsca potwierdza frekwencja podczas dotychczasowych działań Muzeum Emigracji, jak choćby „Muzeum w Akcji!” (2012 r.). Według najnowszych planów w pobliżu dworca powstać ma nowoczesny terminal promowy, co z pewnością pozytywnie wpłynie na rozwój Śródmieścia. Regularne linie pasażerskie wrócą zatem do tej części portu, co zresztą sugerowano, na przykład, w projekcie z 2005 roku. Ówczesny plan przewidywał nawet prowadzenie obsługi pasażerskiej w Dworcu Morskim⁴. Ostatecznie zwyciężyły głosy, by obiekt pełnił funkcje kulturalne.

Oficjalna prezentacja projektu Muzeum Emigracji miała miejsce podczas wyjątkowej uroczystości w Sali Wielkiej Zamku Królewskiego w Warszawie dnia 4 października 2010 roku, w obecności przedstawicieli prezydenta RP, parlamentarzystów, członków rządu oraz wielu znamienitych gości. Tym samym w symbolicznym dla Polaków miejscu rozpoczął się nowy, ogólnopolski etap tworzenia placówki.

Wcześniej, 8 lipca 2010 roku, już dwa tygodnie po złożeniu podpisów na Liście Intencyjnym, rozpisany został konkurs na utworzenie wstępnego programu muzeum, który wygrała Agencja Rozwoju Gdyni⁵. W myśl zawartej umowy,

² List Intencyjny w sprawie wyrażenia woli wspólnych działań na rzecz powstania Muzeum Emigracji w Gdyni, ul. Polska 1, kopia dokumentu w zbiorach Muzeum Emigracji w Gdyni [dalej: MEG].

³ A. Gosk, *Muzeum Emigracji w Gdyni*, Gdynia 2010, s. 46.

⁴ SEB Trans-Link, *Nowoczesny Terminal Promowy w Porcie Wschodnim w Gdyni jako ważne ogniwo w Korytarzu Transportowym Północ-Południe*, I-V 2005, www.smab.pl/?go=proj, dostęp: 15.01.2014.

⁵ *Opracowanie wstępnych założeń programu, rozwiązań organizacyjno-prawnych i funkcjonowania oraz wstępnych założeń strategii promocji Muzeum Emigracji w Gdyni*, Zarządzenie

miała ona do końca listopada 2011 roku wykonać liczne prace przygotowawcze do powołania przyszłego muzeum, jego programu, strategii działań marketingowych, wystawy towarzyszącej otwarciu i ogólnego planu ekspozycji czasowych⁶. Po ponad rocznym okresie koordynacji działań, prowadzonej w ramach Biura Projektu Muzeum Emigracji, przyszedł czas na prawne ulokowanie przyszłej instytucji.

Dnia 13 lutego 2012 roku, w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, uzgodniono statut Muzeum Emigracji w Gdyni (w organizacji), który zakładał, że instytucja zyska osobowość prawną z chwilą dokonania wpisu do rejestru instytucji kultury Gminy Miasta Gdynia⁷. Nastąpiło to wskutek podjęcia przez Radę Miasta Gdyni w dniu 22 lutego 2012 roku uchwały w sprawie utworzenia i nadania statutu instytucji kultury pod nazwą „Muzeum Emigracji w Gdyni”, które do dnia uruchomienia wystawy stałej pozostanie „muzeum w organizacji”. Ujęto w niej jako przedmiot działania instytucji „upowszechnianie wiedzy o emigracji z ziem polskich oraz migracji ludności na przestrzeni wieków oraz gromadzenie i udostępnianie zbiorów z zakresu historii emigracji”⁸. Uchwała Rady Miasta Gdyni weszła w życie 29 marca⁹. Dnia 3 kwietnia 2012 roku na stanowisko dyrektora powołano Karolinę Grabowicz-Matyjas, tym samym zakończono pierwszy formalny okres „narodzin” instytucji¹⁰. Muzeum Emigracji w Gdyni dołączyło do grona samorządowych instytucji kultury Miasta Gdyni¹¹.

Miejsce

Pomimo średniowiecznej historii (pierwsza wzmianka w 1253 roku, ale wieś istniała już wcześniej¹²), Gdynia jest kojarzona przede wszystkim z XX wiekiem, zwłaszcza z okresem międzywojennym. Od 1920 roku rolnicza i rybacka miejscowość o walorach turystycznych była bowiem miejscem budowy portu wojennego, rybackiego, a później handlowego. Ten ostatni w ciągu kilkunastu lat stał się najnowocześniejszym na Bałtyku. W 1939 roku tak zwana Wielka Gdynia

---

nr 15682/10/V/P Prezydenta Miasta Gdyni z dnia 6 VII 2010, kopia dokumentu w zbiorach MEG; Zarządzenie nr 16407/10/V/P Prezydenta Miasta Gdyni z dnia 21 IX 2010, kopia dokumentu w zbiorach MEG.

⁶ Umowa nr SK/2114/OK/157-W/2010 z dnia 29 X 2010, kopia dokumentu w zbiorach MEG.

⁷ Statut Muzeum Emigracji w Gdyni (w organizacji), dokument w zbiorach MEG.

⁸ Uchwała nr XVII/332/12 Rady Miasta Gdyni, dokument w zbiorach MEG.

⁹ Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego, Gdańsk 14 III 2012, poz. 1041, dokument w zbiorach MEG.

¹⁰ Zarządzenie nr 5859/12/VI/P Prezydenta Miasta Gdyni z dnia 3 IV 2012, kopia dokumentu w zbiorach MEG.

¹¹ Oznaczenie – Księga Rejestrowa V. Wyciąg z rejestru instytucji kultury Gminy Gdynia, Urząd Miasta Gdyni, OK.402.341.2012.KM, Gdynia, 04 IV 2012, dokument w zbiorach MEG.

¹² T. Rembalski, *Gdynia w czasach rycerzy i zakonników*, „Pomerania” 2006, 1, 383, s. 24–25.

liczyła ponad 120 tys. mieszkańców, podczas gdy ten sam obszar dwie dekady wcześniej zamieszkiwało około 7,5 tys. osób¹³. Daje to ponad 16-krotny wzrost, na który złożyły się przyrost naturalny (wyższy niż średnia krajowa), rozrost ośrodka miejskiego i wchłonięcie kilkunastu okolicznych miejscowości, przede wszystkim zaś masowy napływ ludności. Propagandowe wykorzystanie dostępu do morza, ambicje młodego państwa, realizacja nowoczesnego portu, wreszcie – zainteresowanie samym Bałtykiem, sprawiły, że Gdynia stała się polską „Ameryką”, miejscem szans dla tysięcy osób. Było to miasto migrantów, w rozumieniu migracji wewnętrznych. Co prawda, około połowa spośród nich dotarła z terenu tego samego województwa (pomorskiego), a co piąty – z poznańskiego, z którym łączyły Wybrzeże silne więzy, jednak pojawili się w niej reprezentanci wszystkich regionów kraju¹⁴. Wykorzystali swoją szansę albo wracali, zakładali rodziny bądź mustrowali się do pracy na morzu. „Przeptywali” przez Gdynię, współtworząc jej tożsamość.

Gdynia nie była jednak miejscem docelowym dla wszystkich przyjezdnych. Część z nich patrzyła dalej – na Zachód i za ocean. Docierali do miasta pojedynczo lub grupowo, z biletem bądź tylko z nadzieją. Emigracyjną kartę historii Gdyni otwiera wizyta w porcie francuskiego statku pasażerskiego „Kentucky” w dniu 13 sierpnia 1923 roku. Zaokrętowano wówczas wychodźców przy tymczasowym moło, które nie odpowiadało wymogom obsługi ludzi. Mimo to operacja się udała, a wkrótce u nasady portu pojawiła się Stacja Emigracyjna¹⁵. Na planie portu z czerwca 1924 roku zaznaczono już peron dla emigrantów¹⁶. W ciągu następnych kilkunastu lat infrastruktura emigracyjna znacznie się powiększyła, co było wynikiem reakcji władz na wzrost zainteresowania wyjazdami z kraju. Gdynia stała się jednym z najważniejszych polskich ośrodków obsługi ruchu emigracyjnego.

Po kilku latach budowy na początku 1932 roku otwarto obóz emigracyjny na Grabówku, połączony z portem linią kolejową i będący ostatnim etapem w podróży emigranta przez kraj¹⁷. Cztery lata później uruchomiono szpital epidemiczno-kwarantannowy w Babich Dołach, funkcjonujący w kompleksie wraz z Miejskim Szpitalem Zakaźnym, który miał w założeniu służyć również ewentualnej obsłudze wychodźców. Łączność placówki z portem zapewniała

---

¹³ Sprawozdanie administracyjne powiatu wejherowskiego za rok 1924, 1925, Archiwum Państwowe w Gdańsku oddział w Gdyni, Wydział Powiatowy Powiatu Wejherowskiego, 210/98, 6; „Orędownik Starostwa i Powiatu Puckiego” 1922, 4, s. 42.

¹⁴ M. Widernik, *Główne problemy gospodarczo-społeczne miasta Gdyni w latach 1926–1939*, Gdańsk 1970, s. 54.

¹⁵ M. Szerle, *Rozwój infrastruktury emigracyjnej w Gdyni w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Morze nasze i nie nasze*, red. P. Kurpiewski, T. Stegner, Gdańsk 2011, s. 153–154.

¹⁶ Projekt rozbudowy odnogi portowej dla pociągów towarowych, VI 1924, plan w zbiorach Muzeum Miasta Gdyni, MMG/HM/I/1523.

¹⁷ M. Szerle, *op. cit.*, s. 158–160.

zwodowana w 1931 roku łódź motorowa „Samarytanka”; kursowała ona z lekarzem portowym pomiędzy statkami, szpitalem a portem¹⁸.

Dnia 8 grudnia 1933 roku wcześniejszą tymczasową halę odpraw emigrantów w magazynie nr 1 zastąpił nowoczesny i efektowny Dworzec Morski. Gmach ten miał nie tylko reprezentacyjny, ale i patriotyczny charakter. Świadczył o sile Polski nadbałtyckiej, jej aspiracjach, o oparciu się światowemu kryzysowi. Zrealizowano go w modnym podówczas stylu architektury modernizmu, w stonowanej, eleganckiej formie. Fasada, z wyraźnie zaznaczonymi pionowymi lizenami oddzielającymi okna, przyozdobiona była dwiema płaskorzeźbami orłów. Z masywnych narożników budynku wyprowadzono po bokach maszty flagowe. Kopułę z cienkościennego żelbetu przykrywającą Halę Pasażerską można nazwać unikatową. Zadbane również o każdy detal przemysłanego wnętrza (Il. 1)¹⁹.

GDYNIA. Dworzec morski

Il 1. Pocztówka z ms „Piłsudski” przed Dworcem Morskim

Źródło: zbiory Muzeum Miasta Gdyni.

Od 1990 roku budynek jest zabytkiem, co pozwala chronić go w sposób szczególny. Doceniany wśród znawców architektury modernizmu, jest miejscem na nowo odkrywanym przez szersze grono społeczeństwa oraz zagranicznych

¹⁸ *Idem*, *Na styku miasta i portu – organizacja i funkcjonowanie służb ratowniczych w międzywojennej Gdyni*, [w:] *Zawód ratownika medycznego na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2012, s. 232.

¹⁹ M.J. Sołtysik, A. Orchowska-Smolińska, *Dworzec Morski wraz z Magazynem Tranzytowym w Gdyni. Dokumentacja konserwatorska rewitalizacji budynku w celu adaptacji zabytku na funkcję Muzeum Emigracji*, Gdynia II–IV 2011, dokument w zbiorach MEG, s. 7, 12–13.

gości, na przykład w ramach Dnia Gdynskich Zabytków (2011 r.) i Weekendu Architektury (2012 r.). Dworzec Morski doczekał się również szczegółowych wytycznych konserwatorskich, z których skorzysta się przy rekonstrukcji jego bryły i przywróceniu funkcjonalnej świetności²⁰.

Od stycznia 2012 roku trwała procedura przetargowa na wykonanie projektu adaptacji Dworca Morskiego dla potrzeb Muzeum Emigracji²¹. Zwycięska okazała się praca krakowskiego ae fusion Studio sp. z o.o., a umowę na jej wykonanie podpisano 24 lutego 2012 roku (il. 2)²².

Il. 2. Wizualizacja budynku Dworca Morskiego w Gdyni po odbudowie siedziby Muzeum Emigracji w Gdyni

Źródło: materiały Muzeum Emigracji w Gdyni.

Koncepcja przewiduje, między innymi, odtworzenie północno-wschodniego narożnika i detalu architektonicznego fasady Hali Pasażerskiej w pierwotnym kształcie oraz odbudowę części północnej w formie przeszklonej ściany, przy wykorzystaniu współczesnych technologii. Na przełom lat 2014/2015 planowane jest udostępnienie budynku publiczności. Uruchomiona zostanie wówczas wystawa stała, która zajmie 2,4 tys. m² powierzchni Magazynu Tranzytowego. Ta znaczna i przy tym otwarta przestrzeń dawnej hali odpraw daje duże pole manewru zespołowi projektowemu. Wystawę można praktycznie wybudować we wnętrzu magazynu, nie zasłaniając jego architektonicznego piękna.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Tytuł zamówienia: *Opracowanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej na rozbudowę, przebudowę i adaptację Dworca Morskiego oraz Magazynu Tranzytowego na potrzeby Muzeum Emigracji ul. Polska 1 w Gdyni*, www.gdynia.pl/bip/uslugi/446_74089.html, dostęp: 15.01.2014.

²² Umowa nr FB/128/MB/4-W/2012 z dnia 24 II 2012, dokument w zbiorach Urzędu Miasta Gdyni.

Ekspozycja

Jak zapisano, celem statutowym „muzeum w organizacji” jest otwarcie wystawy stałej²³. Temat jej zorganizowania jest w związku z tym reprezentowany w większości dokumentów założycielskich i pierwszych analizach. Koncepcja Programowa Muzeum Emigracji z końca 2010 roku przewidywała na tak zwanej ekspozycji zasadniczej uwzględnienie takich tematów z zakresu migracji przymusowych, jak zsyłki popowstaniowe, exodusy lat II wojny światowej, w tym deportacje oraz powojenne repatriacje²⁴. Te „żelazne” tematy pojawiają się podczas następnych etapów prac koncepcyjnych. Rezultaty kolejnych poszukiwań pomogły ustalić najważniejszą problematykę do podjęcia na ekspozycji, w tym również kwestię migracji jako hasła, definicji do wyjaśnienia. Wiedza zgromadzona w tych i innych opracowaniach była pomocna przy tworzeniu opisu merytorycznej strony założeń do planowanego, późniejszego konkursu na ekspozycję stałą.

Efektom zleconej *Wstępnej propozycji schematu narracji Muzeum Emigracji w Gdyni* było pisemne przedstawienie zarysu historii emigracji i szczegółowy układ narracyjny. W dokumencie czytamy, między innymi, o wywózkach po konfederacji barskiej, internowaniach w następstwie powstania listopadowego, zsyłkach po zrywie styczniowym czy wysiedleniach lat 1939–1945²⁵. Opracowanie stało się swoistym trzonem, wokół którego prowadzono zamkniętą, ekspercką dyskusję nad założeniami przyszłej ekspozycji. Recenzje tekstu były pozytywne, nie zawierały też poważniejszych uwag w odniesieniu do wskazania wątków migracji przymusowych²⁶. Autor jednej z nich zwrócił uwagę przyszłych twórców scenariusza wystawy na ważkość tematu migracji przymusowych i występujące do dziś różnice zdań w ich ocenie. Proponował również zastawienie dramatu migranta przymusowego z przemyślnym działaniem władzy administracyjnej²⁷. Inny polemiczny głos mówił o ukazaniu migracji przymusowych jedynie jako drogi jednostki do stania się emigrantem i niekoncentrowaniu się na samych jej przyczynach²⁸. Różnice między koniecznością a administracyjnym muzeum uwidoczniły się w opiniach i ekspertyzach bardzo wyraźnie.

Kolejne ważne dla tematu opracowanie pochodzi z maja 2012 roku i dotyczy już bezpośrednio samej planowanej ekspozycji stałej. Wypracowano w nim emigranccki punkt widzenia dla narracji, zasugerowano położenie nacisku na osadnictwo,

²³ Statut Muzeum Emigracji w Gdyni (w organizacji), rozdział 2, §3.1.2, w zbiorach MEG.

²⁴ Koncepcja Programowa Muzeum Emigracji, XI–XII 2010, dokument w zbiorach MEG.

²⁵ A. Mazurkiewicz, *Wstępna propozycja schematu narracji Muzeum Emigracji w Gdyni*, Gdynia 17 X 2011, dokument w zbiorach MEG, s. 7, 9–10, 16–17.

²⁶ Recenzje w zbiorach MEG.

²⁷ D. Stola, *Uwagi do „Zarysu historii emigracji z ziem polskich” dla Muzeum Emigracji w Gdyni*, Warszawa 7 III 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 4–5.

²⁸ A. Paczkowski, *Uwagi w związku z opracowaniem dr Anny Mazurkiewicz „Wstępna propozycja schematu narracji Muzeum Emigracji w Gdyni”*, Warszawa 4 III 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 3–4.

podpowiedziano ukazanie również procesów imigracyjnych. W zakresie przedmiotowym dokument dotyczył problematyki migracji przymusowych, jednak ograniczał je do rugów pruskich w XIX wieku oraz lat 1940–1948 jako okresu czystek etnicznych, między innymi: wysiedleń z Kraju Warty, deportacji z Kresów do Kazachstanu i przesiedleń w granice nowego państwa polskiego, akcji „Wisła” oraz deportacji Niemców, jak również „późnych wysiedleńców” lat 70. i 80. XX wieku²⁹. Poszczególne wątki tematyczne zostały rozbudowane na potrzeby prac zespołu merytorycznego w formie 60 haseł o wymiarze ogólnopolskim, uzupełnionych o źródła. W ich ramach opisano również migracje przymusowe w przekroju XVIII–XX wieku, zmiany granic po I wojnie światowej, Rząd RP na uchodźstwie oraz siły zbrojne na Zachodzie i Wschodzie³⁰. Ich uzupełnieniem stały się wątki, w liczbie 21, bezpośrednio wiążące się z Gdynią, poparte źródłami i literaturą oraz odniesieniami ikonograficznymi. Są wśród nich, między innymi, wysiedlenia II wojny światowej, a także te następujące po jej zakończeniu³¹. Autorzy opracowań niezależnie od siebie wskazali na podobne zagadnienia. Spójne przedstawienie tematów, niejako „w pigułce”, pozwoliło na szybki dostęp do najważniejszych poszukiwanych treści, będąc również swego rodzaju wytyczną do dalszych prac.

W dniu 23 czerwca 2012 roku Muzeum Emigracji ogłosiło Konkurs na koncepcję plastyczno-przestrzenną ekspozycji stałej³². W jego regulaminie zapisano, że projekt miał być zgodny z wytycznymi architektonicznymi oraz założeniami merytorycznymi. Podkreślono również, że istotne będzie „aktywne i efektywne współdziałanie wykonawcy oraz zespołu [...] opracowującego szczegółowy scenariusz wystawy stałej”³³. To niezwykle ważne, gdyż muzeum zgromadziło wokół siebie grono specjalistów z różnych środowisk akademickich i naukowych, którzy silnie zaangażowali się w merytorykę ekspozycji. Są wśród nich, między innymi, muzealnicy i pracownicy akademicy – historycy i socjologowie, osoby o dużej wiedzy, doświadczeniu i dorobku zawodowym w zakresie reprezentowanych przez siebie dziedzin. Taki zespół daje placówce gwarancję szerokiego spojrzenia na problematykę migracji i profesjonalne poprowadzenie narracji ekspozycji. Załącznik do regulaminu konkursowego zawiera cele przyszłej wystawy, a wśród

²⁹ M. Lesińska, *Dokument zawierający podstawowe propozycje tematyczne do scenariusza wystawy stałej Muzeum Emigracji w Gdyni*, Warszawa 28 V 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 1–5.

³⁰ K. Fiałkowska, M. Lesińska, A. Walaszek, *Opracowanie treści haseł (propozycji tematycznych) do scenariusza wystawy stałej Muzeum Emigracji w Gdyni*, Warszawa 1 VIII 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 48–50, 79–84.

³¹ T. Stegner, M. Szerle, *Emigracyjne „wątki” gdyńskie dla Muzeum Emigracji w Gdyni*, Gdynia 30 IX 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 25–27, 29–30.

³² Zarządzenie nr 3/2012 Dyrektora Muzeum Emigracji w Gdyni z dnia 15 VI 2012, dokument w zbiorach MEG.

³³ Regulamin konkursu na koncepcję plastyczno-przestrzenną ekspozycji stałej Muzeum Emigracji w Gdyni, Gdynia 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 4.

nich: szerokie przedstawienie fenomenu migracji jako procesu społecznego; przybliżenie ruchów migracyjnych z ziem Polski, opisanie osiągnięć Polonii oraz uświadomienie zwiedzającym różnorodności zagadnień migracyjnych. Mają być one ukazane przez pryzmat ludzkich losów, z perspektywy samych emigrantów. Ekspozycja mówić ma o ludziach, ale nie w wąskim wymiarze martyrologicznym³⁴. Co zostało pokreślone, wystawa będzie „[...] dotyczyć emigracji w znaczeniu wychodźstwa osiedleńczego i migracji zarobkowych [...] Kwestie emigracji politycznej (tj. działalności politycznej emigrantów na rzecz kraju) i migracji przymusowych zostaną pokazane w sposób wyodrębniony, by nie zdominować tematów pierwszorzędnych”³⁵. Nie oznacza to, że migracje przymusowe w ścisłym rozumieniu tego pojęcia miały zostać wyłączone z wystawy. Dołączony do konkursowego regulaminu rys historyczny emigracji, ukazując szerokie spektrum tematu, ujmował również najważniejsze i zarazem najtrudniejsze migracje przymusowe³⁶.

Jury, w skład którego wchodził między innymi ogólnopolskiej sławy historyk, muzealnicy i architekci, obradując 13 października 2012 roku, zdecydowało o przyznaniu I nagrody firmie ae fusion Studio sp. z o.o.³⁷. W uzasadnieniu werdyktu czytamy o wyrazistości i walorach plastycznych projektu oraz możliwości budowy „intymnej narracji opartej na cyklu życia emigranta – jako opowieści uniwersalnej”³⁸. Dnia 18 lutego 2013 roku nastąpiło podpisanie z wymienioną firmą umowy na przygotowanie szczegółowego projektu ekspozycji stałej³⁹. Obecnie prace nad wystawą są realizowane w intensywnym tempie, na zasadzie bliskiego współdziałania grona naukowego i projektowego. Założeniem narracyjnym, na którym się oparto na tym etapie, jest *Zarys scenariusza ekspozycji stałej Muzeum Emigracji w Gdyni*. W strukturze jest on hasłowy, a uwzględnia wywózki w XIX wieku oraz ruchy ludnościowe spowodowane II wojną światową⁴⁰. Zawartość wstępnego scenariusza ulega sukcesywnym modyfikacjom wraz z postępowaniem prac; główna oś przyszłej wystawy została już jednak nakreślona.

³⁴ Założenia funkcjonalno-programowe Muzeum Emigracji w Gdyni, załącznik nr 6 do: Regulamin konkursu na koncepcję plastyczno-przestrzenną ekspozycji stałej Muzeum Emigracji w Gdyni, dokument w zbiorach MEG, Gdynia 2012, s. 6–7.

³⁵ *Ibidem*, s. 7.

³⁶ A. Mazurkiewicz, *Zarys historii emigracji z ziem polskich, Gdynia 17 X 2011*, załącznik nr 8 do: *Regulamin konkursu...*, s. 5–8, 14.

³⁷ Zarządzenie nr 5/2012 Dyrektora Muzeum Emigracji w Gdyni z dnia 19 X 2012, dokument w zbiorach MEG.

³⁸ <http://muzeumemigracji.pl/wyniki-konkursu-na-koncepcje-wystawy-stalej/>, dostęp: 15.01.2014.

³⁹ Zarządzenie nr 2/2013 Dyrektora Muzeum Emigracji w Gdyni z dnia 18 II 2013, dokument w zbiorach MEG.

⁴⁰ D. Gawin, J. Ołdakowski, G. Sołtysiak, M. Lesińska, *Zarys scenariusza ekspozycji stałej Muzeum Emigracji w Gdyni, Warszawa XII 2012*, dokument w zbiorach MEG, s. 3, 16.

Konieczność a przymus

Dostosowując się do założeń redakcyjnych, dokonano próby wyboru wątków migracji przymusowych z całokształtu problematyki migracji, która zostanie podjęta na wystawie stałej. Jedna z opinii na temat schematu narracji ekspozycji głosi: „To wyróżnienie emigracji z całości procesów migracyjnych, właśnie ta wieloznaczność terminologiczna, jest esencją problemu i powinna stać się ramą przyszłego muzeum”⁴¹. Może niekoniecznie wskazana jest aż taka koncentracja na migracji w rozumieniu ogólnym, niemniej sama jej definicja jest bardzo pojemna i wymaga wyjaśnienia. Procesy migracyjne są bowiem silnie obecne w badaniach naukowych specjalistów różnych dziedzin – antropologów, socjologów, historyków, ekonomistów, psychologów – czego efektem jest mnogość opinii o migracjach i częsta niejednoznaczność terminologiczna. Migracje będą przedstawione zwiedzającym na początku ekspozycji stałej, opowiadającej o jej procesie – społecznym, żywym, aktualnym. Szczegółowy nacisk zostanie tu położony na wychodźstwo.

Temat migracji można skrócić do dwóch jej typów – nieprzymusowych (*voluntary*) i przymusowych (*involuntary*), przedstawianych też przez Petersena ostrym sformułowaniem *forced*⁴². Adam Walaszek proponuje, aby szersze ujęcie migracji nazywać „inkluzywnym”, jako każde przemieszczenie – zarówno dobrowolne, jak i przymusowe, węższe zaś – „ekskluzywnym”, zgodnie z wykładnią ONZ o przemieszczaniu między suwerennymi krajami⁴³. W *Encyklopedii socjologii* migracje przymusowe podzielono na: ucieczki, wydalenia, wypędzenia, deportacje, wysiedlenia, przesiedlenia, ewakuacje, jako wyraz „przemocy bezpośredniej egzekwowanej *hic et nunc* przez silniejszych wobec słabszych”⁴⁴. Ruchy ludnościowe o tym charakterze były znane i częste, zwłaszcza w dwudziestowiecznej historii Polski. Znajdują się również w kręgu zainteresowania naukowego i ekspozycyjnego Muzeum Emigracji w Gdyni.

Dla wystawy stałej Muzeum Emigracji w Gdyni przyjęto jednak model szerszego ujęcia przymusu migracji, rozumianych jako zaprzeczenia tych dobrowolnych. Uznano tym samym sytuacyjną konieczność, przykładowo – polityczną, za pozbawienie jednostki pełnego wyboru ruchu. Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie stanowili po zakończeniu wojny grupę potencjalnych emigrantów – 230-tysięczną „uchodźczą armię”⁴⁵. Stała ona w obliczu niezwykle trudnego, życiowego wyboru. Wszak z nowej Polski dochodziły informacje

⁴¹ J. Kieniewicz, *Opinia na temat opracowania dr Anny Mazurkiewicz „Wstępna propozycja schematu narracji Muzeum Emigracji w Gdyni”*, Warszawa 31 I 2012, dokument w zbiorach MEG, s. 2.

⁴² K. Romaniszyn, *Migracje polityczno-ekonomiczne jako fenomen współczesności*, [w:] *Migracje polityczne XX wieku*, red. J. Zamojski, Warszawa 2000, s. 89.

⁴³ A. Walaszek, *Migracje Europejczyków 1650–1914*, Kraków 2007, s. 31–32.

⁴⁴ *Encyklopedia socjologii*, t. 2, K–N, Warszawa 1999, s. 243, 247.

⁴⁵ P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999, s. 21.

o stosunku władz do osób walczących pod egidą rządu londyńskiego. Podjęto wówczas nieudane próby uzyskania zgody na emigrację zbiorową. Ostatecznie do lutego 1949 roku wróciło do Polski prawie 120 tys. osób, w Wielkiej Brytanii pozostało 156 tys., a niemal 32 tys. wyjechało do innych krajów⁴⁶. Ci, którzy postanowili powrócić, jak się okazało, ryzykowali bardzo wiele. Zostający na obczyźnie (tzw. dipisi) byli emigrantami z konieczności.

W tematykę wystawy stałej zostaną wplecione także „kamienie milowe” wychodźczej historii Polski: Wielka Emigracja – jej przebieg, postaci i dorobek; wyjazdy i zsyłki po powstaniach narodowych; wysiedlenia i przesiedlenia okresu II wojny światowej oraz przesunięcia granic. Podjęty zostanie motyw wyjść z niedemokratycznego systemu, w tym w 1968 roku, kiedy – tu eufemizm – pewnej grupy obywateli nie próbowano od wyjazdu odwozić. Duża i ważna fala emigracji tak zwanej solidarnościowej to ludzie, którzy nie potrafili żyć w stanie stałego zagrożenia i wyjeżdżali, lecz nie dokądś, ale od czegoś. Niemal 2/3 przebadanych emigrantów z tej grupy podało jako powód wyjazdu względy polityczne⁴⁷. Ich wybór dokonany został z konieczności.

Całość będzie opowieścią o człowieku, niekoniecznie reprezentancie elity, lecz właśnie tym „zwyčajnym”. Widzianą, jak to tylko będzie możliwe, jego oczami i często również opowiadaną jego głosem. Będzie to zgodne z wcześniejszymi sugestiami, brzmiącymi: „[...] Muzeum powinno przyjmować gdzie tylko możliwe perspektywę tzw. zwykłego człowieka: migranta, jego rodziny, znajomych i sąsiadów”⁴⁸.

Myśląc o wąskiej definicji migracji przymusowych, ich uczestnikom odebrano prawo decyzji. W konkretnej politycznej czy administracyjnej akcji byli oni elementami wychodźczej „masy”. Trudniej w niej odnaleźć jednostkę. Generalizując historię migracji, człowiek najczęściej mógł wyjechać i wyjeżdżał z własnej woli. Ta migracja dobrowolna odbywa się przeważnie na płaszczyźnie osobowościowej – potrzeb, ambicji i aspiracji jednostki, jej umiejętności adaptacji i rozwoju w nowych warunkach. To predyspozycje jednostki oraz postawy światopoglądowe, jakie kształtuje społeczeństwo, w którym ona funkcjonuje⁴⁹. Determinantą migracji może być między innymi wewnętrzna chęć samorozwoju, nieoddzielna jednakże od czynników zewnętrznych. Tadeusz Paleczny obok cech indywidualnych jednostki – intelektualnych czy fizycznych – stawia przynależność społeczną, czyli orientację ideologiczną, tożsamość zbiorową, identyfikację z daną grupą. Píše on: „Socjolog, tracący z pola widzenia indywidualne motywacje i psychologiczno-osobowościowe przyczyny i skutki migracji, skazany jest z góry na posługiwanie się zbiorowymi, analitycznymi kategoriami, bazującymi

⁴⁶ M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej*, Gdańsk 2009, s. 561–563.

⁴⁷ R. Majewski, *Przyczyny polskiego exodusu w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Migracje polityczne XX wieku*, Warszawa 2000, s. 102–104.

⁴⁸ D. Stola, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁹ *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Kraków 2004, s. 661.

w dużej mierze na danych demograficzno-statystycznych, ekonomicznych i politycznych⁵⁰. Humanizacja pojęcia migracji daje sposobność rozpatrywania nie tylko racjonalnych motywów migracji, ale i spontanicznych decyzji. W analizie schodzi się przy tym do studium przypadku – emocji i przeżyć jednostki. Jednostki, za którą często idzie kolejny członek rodziny, wspólnoty, współwyznawca czy reprezentant branży⁵¹.

Muzeum Emigracji w Gdyni chce przedstawiać ludzkie losy – mnogość powodów emigracji, dramatyzm wyborów, drogi podróży, trudność odnajdowania się w nowej rzeczywistości. Pragnie ukazać emigrację „za chlebem”, będącą próbą utrzymania rodziny czy wręcz przeżycia, ale również tę motywowaną chęcią sprawdzenia się w odmiennych warunkach, zaimponowania otoczeniu, a często swoją popularnością poszukiwania swojego miejsca, wręcz modą. Modą, gdyż udany wyjazd inspirował innych⁵². Wystawa stanie się opowieścią emigranta. Pioniera, odkrywcy, zdobywcy, jak również wyrobnika, samotnika, outsidera.

Ważną rolę odegra tu historia mówiona (*oral history*), coraz częściej wykorzystywana w warsztacie historyka. Dobrochna Kałwa ocenia stosunek badaczy do niej jako nieufny i niechętny, o małej wiarygodności faktograficznej. Dokonany jednak w ostatnich dwóch dekadach zwrot ku historii życia prywatnego, rosnąca rola mikrohistorii, która realizuje tematy bliskie codziennego życia, zmieniają ten trend. Autorka sprowadza tu historyka prowadzącego badania i prowokującego powstanie relacji do wdzięcznie brzmiącej roli „akuszera źródeł”⁵³. *Oral history* idzie dalej – bada pamięć zarówno indywidualną, jak i zbiorową, historiografię oraz wzajemne relacje między nimi⁵⁴. Wykorzystywanie relacji mówionych, przy zachowaniu wobec nich właściwej krytyki, może przynieść ważny efekt badawczy, a także stanowić znaczący walor ekspozycyjny. Muzeum Emigracji w Gdyni tworzy „Archiwum Emigranta”⁵⁵, w ramach którego prowadzone są nagrania filmowe, rejestracje audio i gromadzone wspomnienia pisane. Uzyskany materiał będzie wykorzystany przy tworzeniu wystawy i ekspozycji czasowych oraz w innych muzealnych projektach. Emigrant ma głos! I ma wybór, czy go wykorzystać.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 668–669.

⁵¹ *Ibidem*, s. 669.

⁵² Kawczyńska-Butrym określa je mianem „środowiskowych wzorów sukcesu”: *eadem*, *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2009, s. 17.

⁵³ D. Kałwa, „Kozetka historyka”: *oral history* w badaniach życia prywatnego, [w:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, Warszawa 2005, s. 181–183.

⁵⁴ M. Kurkowska, *Archiwa pamięci – „oral history”*, „Historyka. Studia metodologiczne” 1998, t. 28, s. 76.

⁵⁵ <https://muzeumemigracji.pl/archiwum-emigranta/>, dostęp: 15.01.2014.

Marcin Szerle

Between Necessity and Coercion. Migration Issues in the Preparation of the Permanent Exhibition at the Emigration Museum in Gdynia

Summary

Emigration Museum in Gdynia is a local cultural institution of the City of Gdynia, founded in 2012, after several years of preparation. Its creation was due to the need to preserve the memory of the emigration movement from the Polish territory and the desire to honour the achievements of the Polish community from different corners of the Earth. Gdynia, which knew a dynamic growth in the years between the two World Wars, had a huge percentage of immigrant population. These migrants from across the Republic were building the harbour and the city, and contributed to its identity. The investment in the harbour and opening the country to the world by sea route meant that Gdynia became one of key points on the Polish map of emigration. Waves of emigrants reached the city, benefited from its specialized infrastructure and left the country, often keeping Gdynia especially in mind.

Since 1933, ship passenger clearances, including immigrants, were held in a representative building of the Maritime Station, which ceased to serve its primary functions a quarter of a century ago. This monument, after the ongoing redevelopment and adaptation, will be the main site of the Museum. Its opening to the public will synchronize with the launch of the permanent exhibition. At the floor space of almost 2500 m², the multi-threading migration processes will be shown in a modern and effective way. It is a living and current topic that requires further explanation. An administrative coercion or “just” political pressure? No influence on the decisions on their own fate or a choice of the lesser evil? The desire to survive vs. the desire to develop? Emigration is often associated stereotypically with an escape, not taking into account the multitude of factors affecting it. The exhibition will try to explain them revealing sociological dimension of migration and its broad historical context. Above all, it will show people and their departure seen through their eyes.

The museum itself, however, is something more than just an exhibition. It is a centre of culture, education and science, intertwining the threads of emigration stories and creating new bonds of relationship with the country of the ancestors.